

22. A 2024. évi európai parlamenti választások Magyarországon

Tóka Gábor

1. Bevezetés: az EP-választások sajátosságai

1979 óta vannak ötévente közvetlen képviseléválasztások az Európai Unió – korábban Európai (Gazdasági) Közösség – jelenleg 720 tagú népképviseleti szervébe. Az Európai Parlamentnek (EP) az uniós szintű jogalkotás mellett a végrehajtó hatalmat gyakorló Európai Bizottság megválasztásában, elszámoltatásában és az uniós költségvetés elfogadásában van bizonyos jogköre és politikai befolyása (Hix *et al.* 2007; Hix–Høyland 2022). A tagállamok nemzeti parlamentjeinek sok száz év alatt kiépült jogaihoz képest az Európai Parlament hatásköre egyelőre szerény, de gyorsan bővül. Méghozzá nem feltétlenül formális reformokkal, hanem ahogy a közvélemény – mindenekelőtt a nyugat-európai tagállamokban – egyre komolyabb szereplést vár a testülettől, és az európai pártcsoportok ehhez igazodva egyre markánsabb ambíciókkal és képviseleti szerepfelfogással lépnek fel (Hix *et al.* 2007).

Az Európai Parlament által elfogadott szabályok elsőbbségi alapon meghatározzák a 27 tagállam nemzeti joganyagának tekintélyes részét. Ennek jelentőségét és az európai választások tétjét magasra emeli, hogy a tagállamok népessége mintegy közel 6%-a, nemzeti összterméke pedig nagyjából egy hatoda a Föld lakosságának, illetve GDP-jének. E szempontból egy európai parlamenti képviselő nagyobb politikai hatalommal rendelkezik, mint hazája nemzeti parlamentjének egy képviselője. Ennek ellenére az előbbieket megválasztását mégis kevesebb érdeklődés övezi. Ugyanis az EU-törvényhozás által érintett kérdések – bár sokszor húsbavágóak – kevésbé politizálódnak, mivel az állampolgárok elsődleges politikai azonosulási pontját és tájékozódási csatornáját az országos keretek adják, továbbá az európai választások kimenetelét egy-egy tagállam szavazási eredményei nem igazán befolyásolják észrevehető mértékben.

Következésképpen az európai választások tulajdonképpeni eredménye, tehát hogy melyik transznacionális pártcsoport hány mandátumot szerez, jó előre nagy pontossággal megjósolható. Hiszen bármi meglepő dolog történjék is az EP-választáson egy-egy tagállamban, az csak csepp a tengerben, és könnyen kiolthatja hatását valami ellentétes fejlemény egy másik tagállamban. 2024-ben se volt

titok, hogy csökkenni fog a középbal és a liberálisok, és nőni az EU-szkeptikus és szélsőjobboldali pártok parlamenti képviselői. Ugyanakkor az is látszott, hogy ez korántsem lesz olyan mértékű változás, hogy felmerülhetne egy, a korábbiól különböző pártösszetételű EU Bizottság felállása: csupán a középbal Európai Néppárt (EPP) manőverezési lehetősége nő meg, ha a tőle jobbra elhelyezkedő pártcsoportokkal együtt esetleg számszerű többséget alkot majd a 2024–2029-es uniós parlamenti ciklusban.

Tíz különböző szakértőcsapat becslései járták be a nemzetközi sajtót a 2024. júniusi EP-választást megelőző hónapokban, melyek alig változtak a kampány során (Vox Populi 2023). Ezek a becslések is inkább csak a különböző országok addig még elkötelezetlen pártjainak a választások utáni pártcsoport-tagságáról kialakított feltevéseik miatt különböztek kicsit egymástól. Az előrejelzések hibái a változatlan formában fennmaradó pártcsoportok esetében minimálisak voltak (Vox Populi 2024). A legnagyobb meglepetés pusztán abból fakadt, hogy a korábbi Identitás és Demokrácia (*Identity and Democracy*, ID) pártcsoport helyett két új frakció jött létre a választás után (a Fidesz által is erősített Hazafiak Európáért (*Patriots for Europe*, PFE) és a Mi Hazánk által erősített Szuverén Népek Európája (*Europe of Sovereign Nations*, ESN), melyekhez viszont igen sokan csatlakoztak az addig frakción kívüliek közül. A lényegeket illetően viszont meglepetésmentes volt az Európai Parlament (2024) weboldalán megjelenő EP-választási eredmény: az Európai Bizottság parlamenti bázisát adó EPP (*European People's Party*) – Szocialisták és Demokraták (*Socialists & Democrats*, S&D) – Zöldek (*Greens–European Free Alliance*, Greens/EFA) – Újítsuk meg Európát (*Renew Europe*) koalíció többsége 69-ről 63%-ra vékonyodott, míg a markánsan nacionalista frakciók mérete összességében 9 százalékponttal nőtt.

Az *Eurobarometer* vizsgálataiból tudjuk, hogy az európai választások iránt mutatkozó alacsonyabb választói érdeklődés nem jelenti azt, hogy az állampolgárok ne tulajdonítanak nagy jelentőséget és legalábbis tűrhető demokratikus képviselői teljesítményt az EU intézményeinek. Magyarországon például hosszú évek óta stabilan 50% felett van azok aránya, akik „megbízna” az Európai Parlamentben (Eurostat 2024). Az idei EP-választás idején 56%-on állt ez a mutató, miközben csak 38% bízott meg a magyar országgyűlésben, 40% a magyar kormányban, és 64% a helyi önkormányzatokban. Ennek megfelelően Magyarországon viszonylag sokan (56%) egyetértettek azzal, hogy „több döntést kellene meghozni EU-s szinten” (Eurobarometer 2024a), mely eredmény közel áll az 58%-os EU-átlaghoz.

Az európai politika iránti visszafogott érdeklődésnek viszont számos markáns következménye van az EP-választások szavazói viselkedésére, a pártstratégiákra és a médiatartalmakra, amire a másodrendű országos választások (2OV) fogalmával utalnak az összehasonlító politikatudományban (Reif–Schmitt 1980; Tóka–Bátory szerk. 2006). Jelen tanulmány e sajátosságok magyarországi

megmutatkozását tekinti át, majd röviden elemzi annak hatását az eredményekre, hogy 2024. június 9-én (első alkalommal) egyszerre tartottak önkormányzati és európai parlamenti választásokat Magyarországon¹.

2. Választói viselkedés a másodrendű országos választásokon

Egy választást akkor nevezhetünk másodrendűnek, ha egy másik politikai aréna harcainak kelléke. Első- és másodrendű választások leginkább azért alakulnak ki, mert egy modern országban a kormányzás több szinten zajlik, az emberek politikai identitásképződésének elsődleges értelmezési tartománya viszont az országos szint. Egy-egy ország pártrendszere ezért a nemzeti szintű végrehajtó hatalomért folyó küzdelmek terméke. Tehát, például egy elnöki rendszerben inkább az elnökválasztások, mint a törvényhozási vagy tartományi választások szabályai és körülményei formálják a pártok számát, identitását és fragmentáltságát (Jones 1999). Bármennyire ügyetlenül viszonyul a pártrendszer egy másik kormányzati szint választási rendszeréhez vagy koalíciós kényszereihez, az országos pártok a verseny miatt nemigen engedhetik meg maguknak, hogy kimaradjanak a többi szinten zajló hatalmi harcból. Ha pedig belépnek oda, akkor a pártok helyi képviselői közti választás rögvést az országos szintű verseny aktuális barométerévé, előválasztásává, selejtezőjévé, főpróbájává teszi a szavazók számára a helyi, tartományi vagy európai pozíciókért zajló, és ebben a minőségében esetleg kevesebb érzelmet megmozgató összecsapást is. Még akkor is, ha a szavazólapon csak egyetlen egy népszavazási kérdéssel vagy több polgármester-jelölt nevével találkoznak a választók.

Ha jól átélethetően rávetülnek az országos pártrendszer küzdelmei, az valamelyest megnöveli ugyan a „másodrendű” választáson való részvételt, de nem az „elsőrendű” választáson látott szintre, és jellemzően csak annak mértékében, hogy a fontosabb választási cikluson belül olyan időpontban kerül-e sor a másodrendű választásra, amikor egy mellékhadszíntéren vívott csata eredménye erős politikai üzenetté tud válni. Például röviddel egy országgyűlési választás után általában alacsonyabb a részvétel (a 2014-es magyar EP-választáson 29%, a 2010-es önkormányzati választáson 46%), mint mondjuk az idei EP-választáson (59%), vagy az öszödi beszéd nyilvánosságra kerülését és a tévészékház ostromát követő 2006-os önkormányzati választáson (53%). Az más kérdés, hogy 2024-re bármelyik választástípust tekintve magasabb lett a részvétel, mint az 1990-es években volt, és így az idei európai parlamenti választás részvétele meghaladta az 1998-as országgyűlési választásokét.

¹ A két választást érintő joganyaggal és normatív kérdésekkel kapcsolatban terjedelmi okokból itt nem foglalkozunk, ezekről bővebben lásd Sasvári (2024) és a 20k *et al.* (2024) összefoglalóit.

Egy 2OV-voks meghatározói főleg az elsőrendű aréna konfliktusaival kapcsolatos vélemények. A legtipikusabb az aktuális kormánnyal való elégedetlenség viszonylag könnyű és kockázatmentes (azonnali kormányváltást nem okozó) kifejezésének igénye egy német tartományi vagy egy amerikai, félidős képviselőházi választáson. Csak mellékszerep jut a másodrendű választás volta-képpeni kérdéseinek.

A 2OV viszonylagos tétnélkülisége bátorítja az új pártokkal való kísérletezést. Különösen, ha a másodrendű választáson kegyesebb a választási rendszer a kisebb pártokkal, mint az elsőrendű választásokon, csökkentve a mandátumot nem eredményező szavazat leadásának veszélyét az általában esélytelen párt támogatása során.

Nem minden helyi/tartományi/félidős/európai választás és országos népszavazás válik másodrendűvé. Előfordul az is, hogy bár a legtöbb szavazó a nemzeti szintér pártjaival kapcsolatos rokonszenvét fejezi ki a szavazataival rajtuk, mindazonáltal a kampányszlogeneket és az eredményeket a népszavazás konkrét kérdésével, vagy egy EP-választáson esetleg a kontinens környezetvédelmével vagy az EU reformjával – napjainkban talán a menekültkvótákkal és az uniós alapok felhasználásával – kapcsolatos állásfoglalások is alakítják, és ezért egy-egy pártcsoport EU-szerte felülmúlja az európai választáson a nemzeti parlamenti választásokon szokásos eredményeit (Hix–Marsh 2006). Dániában például a 2014–2019-es ciklusig megszokott volt az, hogy az európai választásokon olyan mozgalmak is elindulnak és mandátumot szereznek, amelyek a nemzeti parlament választásain soha, és kifejezetten európai integrációval kapcsolatos álláspontokat jelenítenek meg sarkított formában.

3. A másodrendű országos választások törvényszerűségeinek megmutatkozása Magyarországon

Szembeszökő, hogy Magyarországon az európai választások még a helyi választásoknál is „másodrendűbbnek” tekinthetők. Utóbbiak esetén gyakran jelentős szerepet játszik a hivatalban levő polgármester személye: jellemző módon már a nagyobb botrányoktól mentes működés biztosítása is elég a polgármester újraválasztásához, akármilyen párháttérrel rendelkezen is. Ez valószínűleg a hivatalban levő polgármestereknek a lehetséges kihívóknál összehasonlíthatatlanul nagyobb ismertségéből, ami pedig a helyi politika sajátos intézményi és tömegkommunikációs kontextusából és a vele való visszaélésekből fakad.²

² King és Gelman (1991) elemzése az amerikai kongresszusi képviselők újraválasztási esélyeiről nagyon világosan mutat rá mai legendásan nagy előnyük intézményreformokhoz kapcsolódó eredetére.

A 2024-es budapesti főpolgármester-választás két vezető jelöltje, Karácsony Gergely és Vitézy Dávid például nem volt közvetlenül megfeleltethető a pártrendszer fő alternatíváinak, hiszen a TISZA Pártnak nem is volt támogatottja köztük, sőt, még egy igazi Fidesz-jelölt sem. A 2024-es főpolgármester-választás ezzel legalább részben, saját jogon, fontos várospolitikai csata lett, nem pedig másodrendű választás. Még ha nem is oly mértékben, mint számtalan kisteletpülés Fidesz–ellenzék terminusokban értelmezhetetlen választási küzdelmei a különböző független jelöltek között.

Hogy ugyanez mennyire elképzelhetetlen nálunk egy EP-választáson, arra rámutatott egy kutatás is, amely azt igyekezett felmérni egy, az Európai Parlamentben a közvélekedés szerint kiemelkedőt alkotó politikus megbízásából, hogy listavezetőként ő hány plusz szavazatot hozna egy listának az EP-választáson. Ám ehelyett azt találták, hogy még a viszonylag kevésbé ismert Tüttő Kata (MSZP) más eredetű személyes népszerűsége is több szavazatot hozna egy EP-választáson, mint Jávor Benedek (Vox Populi 2023).

A jelenség egyik gyökere nyilván az, hogy a magyar EP-képviselők nem tudják olyan hatásosan kommunikálni eredményeiket választóik számára, mint egy-egy polgármester. Hozzájárul azonban ehhez a magyarországi európai választásokon alkalmazott, kizárólag zárt pártlisták közötti választást megengedő szavazási módszer is. Ez meglehetősen rendhagyó a mai Európában, hiszen a 27-ből 21 tagállam már ilyen vagy olyan formában egy-egy párt jelöltjei közötti preferenciák kinyilvánítására is lehetőséget teremt az európai választásokon³, és még a maradék hat ország között is van olyan, amelyik pártfüggetlen jelöltek indulására is lehetőséget teremt. Romániában például 2024-ben ily módon szerzett mandátumot Nicolae Ștefănuță, egy Jávorra emlékeztető jelölt, aki független jelöltként egy egyszemélyes lista vezetőjeként indult, és így – Jávorral ellentétben – képes volt személyes *brand*-jét szavazatokra váltani. A magyar európai parlamenti választások egyetlen látható szerepe viszont az országos pártok pillanatnyi népszerűségének kétségbevonhatatlan hitelű felmérése közpénzen, egy arányos választási rendszerrel, amelyik a kisebb és középpártoknak is megengedi azt, hogy valódi támogatottságuknak megfelelő mandátumarányt érjenek el.

Így is lehetséges persze az, hogy egy-egy lista támogatását az EU-nak küldött üzenetként, uniós politikákkal kapcsolatos állásfoglalásként lássák a szavazók. Volt is kísérlet ennek kihasználására, például amikor 2019-ben a DK az európai minimumbér, vagy amikor 2024-ben a Fidesz a „no war, no gender, no migration” (Kovács 2024) célkitűzéssel kampányolt. Ám sem az uniós politikai üzenetekre alapozó kampányok sikerrátája, sem a közvélemény-kutatások nem igazolják,

³ Magyarországon csak egy listára szavazhatunk az EP-választáson, 21 másik tagállamban viszont azt is megmondhatják a szavazólapon a polgárok, hogy választott pártjuk melyik képviselőjét akarják az Európai Parlamentbe küldeni.

hogy a magyar szavazók igazán fogékonyak lennének az olyan kísérletekre, amelyek nem másodrendű országos választásként mutatják be az EP-választást. A DK 2019-es sikerét nem az uniós politikai javaslataikkal szokás magyarázni, a Momentum 2024-es kudarcáért viszont többen okolták az Európa Parlamentben végzett munkájukat hangsúlyozó kampányt.

1. táblázat. „Az alábbiak közül melyik az a fő témakör, ami miatt szavazott a mostani európai választásokon? Elsősorban? És még?” – az egyes válaszlehetőségeket választók aránya Magyarországon és az EU-országok átlagában, 2024 (%)

Témakör	Magyarország	EU-átlag
Az emelkedő árak és megélhetési költségek	53	42
A gazdasági helyzet	46	41
A nemzetközi helyzet	36	34
A demokrácia és a jogrend	32	32
A környezet és az éghajlatváltozás	20	28
A migráció és a menekültügy	26	28
Az EU védelme és biztonsága	29	28
A szociális védelem, jóllét és hozzáférés az egészségügyi ellátáshoz	35	24
A bűnözés	8	17
Az oktatás	13	13
A munkanélküliség	13	11
A lakhatás	7	10
A nemek közötti egyenlőség	8	7
Az európai gazdaság és társadalom digitalizációja	11	6

Forrás: Eurobarometer (2024b)

Az 1. táblázatban közvetlenül a 2024. júniusi választások után gyűjtött Eurobarometer adatokat láthatunk arra vonatkozóan, hogy saját bevallásuk szerint milyen kérdések motiválták a választókat a választási részvételben. Bár a kérdés módszertanilag sántító megfogalmazása kifejezetten bátoríthatta az olyan válaszokat, amelyek kampányszólamokkal racionalizálták a részvételt, Magyarországon a győztes toronymagasan mégis egy jellegzetesen belpolitikai kérdés (áremelkedések, megélhetés) lett, és csak azt követő gyakorisággal választották a megkérdezettek az olyan témákat – mint pl. bevándorlás, nemzetközi helyzet, környezetvédelem, ukrainai háború, biztonság és védelem –, amelyeket ugyanezen vizsgálatban az EU számára legfontosabb problémák közé soroltak, vagy amelyekkel kapcsolatban leginkább elvárták, hogy az EU az elkövetkező években konkrét intézkedéseket hozzon (Eurobarometer 2024b). Bár az utóbbi kérdésekre adott válaszok szerint a magyarok a gazdaság és az egészségügy

menedzselésében is viszonylag nagy aktivitást várnának az EU-tól, ezt alighanem helyesebb úgy értelmeznünk, hogy inkább a hazai helyzet, mintsem az uniós politika valós kérdéseivel kapcsolatos álláspontjuk mozgatta az EP-választáson leadott szavazatukat.

Az európai parlamenti választások másodrendű országos szerepének megfelelően már a 2004-es legelső magyarországi voksolásnak is kifejezetten belpolitikai volt a legfontosabb politikai hozama: tudniillik Medgyessy Péter miniszterelnök, pártja rossz EP-választási eredményei nyomán, a koalíciós partnerrel fennálló konfliktusokra hivatkozva néhány héttel később lemondott. Az azt követő európai választásokon pedig a mindenkori kormányzat népszerűségének, illetve népszerűtlenségének felmutatása mellett a soron következő országos választásokra felálló pártrendszer átalakítása vált a hazai politikusok legnyilvánvalóbb céljává.

A 2. táblázat a pártokat – a hazai értelemben – politikai hovatartozás szerint balról jobbra felsorolva idézi fel az eddigi öt EP-választás eredményét Magyarországon. Az ötszöri látványosan megjelenő Fidesz-dominancia mellett 2009-ben leginkább a Jobbik és az LMP, 2014-ben a DK, 2019-ben a Momentum, 2024-ben pedig a TISZA Párt mint önálló parlamenti mandátumszerzésre képes pártok felemelkedése vált politikaalakító tényezővé. Ám az európai siker eddig még sosem jelentett garanciát a következő parlamenti választás kimenetelének tekintetében. 2009-ben az MDF és 2014-ben az Együtt–PM hiába szerzett EP-mandátumot, és 2019-ben hiába ért el a Momentum 10%-os eredményt, a későbbiekben egyetlen országos választáson se teljesültek e pártok jövőjével kapcsolatban az EP-választási siker által felkeltett várakozások.

Érdemes kiemelni, hogy sem a Fidesz hosszan tartó dominanciájának, sem a pártrendszer fokozatos jobbratolódásának nincs köze magukhoz az EP-választásokhoz. A politikai paletta ország- (tehát nem választástípus-) specifikus átalakulása hozta, hogy 2004-től 2024-ig szinte folyamatos volt a baloldal (MSZP, DK és néhány kisebb párt) szavazatarányának csökkenése és a jobboldal növekedése. 2024-ben pedig még a 2019-ig 5-10%-ot, illetve 2-5%-ot általában begyűjtő liberális (SZDSZ, Együtt, Momentum, MMN) és zöld (LMP, Párbeszéd) pártok is teret vesztek egy újonnan alakult középjobb párt, a TISZA javára.

Ugyanígy azt sem az európai parlamenti választások sajátosságai magyarázták, hogy a Fidesz egészen 2024-ig még az országgyűlési választásokon látottnál is jobban szerepelt rajtuk (lásd Tóka 2024). 2004-ben ugyan még egy, a parlamenti ciklus közepére népszerűtlenné vált kormány fő ellenzékeként, tehát egy jellegzetes 2OV-keretben ért el soha addig nem látott jó eredményt a Fidesz, és 2009-ben is hasonló üzemanyag juttatta a pártot eddigi történelme legmagasabb szavazatarányához. Az sem összeegyeztethetetlen a szokásos 2OV-koreográfiával, hogy viszonylag rövid idővel a 2014-es és 2018-as országgyűlési választások után, a tartós gazdasági konjunktúra idején megrendezett 2014-es

2. táblázat. *A magyarországi EP-választásokon elindult pártlisták és szavazatarányaik (%), illetve elnyert mandátumszámaik (N) választási évenként, 2004–2024*

Pártok	2004		2009		2014		2019		2024	
	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Munkáspárt	1,8	0	1,0	0	–	–	0,4	0	–	–
SZDP	0,4	0	–	–	–	–	–	–	–	–
MCF RÖP	–	–	0,5	0	–	–	–	–	–	–
Kutyapárt	–	–	–	–	–	–	2,6	0	3,6	0
MSZP ^a	34,3	9	17,4	4	10,9	2	6,6	1	–	–
DK ^b	–	–	–	–	9,8	2	16,1	4	8,0	2
Együtt-PM	–	–	–	–	7,3	1	–	–	–	–
SZDSZ	7,7	2	2,2	0	–	–	–	–	–	–
LMP ^c	–	–	2,6	0	5,0	1	2,2	0	0,9	0
Momentum	–	–	–	–	–	–	9,9	2	3,7	0
TISZA	–	–	–	–	–	–	–	–	29,6	7
MDF	5,3	1	5,3	1	–	–	–	–	–	–
MMN	–	–	–	–	–	–	–	–	0,6	0
SMS	–	–	–	–	0,4	0	–	–	–	–
2RK	–	–	–	–	–	–	–	–	0,7	0
MeMo	–	–	–	–	–	–	–	–	0,4	0
Fidesz ^d	47,4	12	56,4	14	51,5	12	52,6	13	44,8	11
MIÉP	2,4	0	–	–	–	–	–	–	–	–
Jobbik	–	–	14,8	3	14,7	3	6,3	1	1,0	0
MNSZ	0,7	0	–	–	–	–	–	–	–	–
Mi Hazánk	–	–	–	–	–	–	3,3	0	6,7	1
HNEP	–	–	–	–	0,5	0	–	–	–	–
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>24</i>	<i>100</i>	<i>22</i>	<i>100</i>	<i>21</i>	<i>100</i>	<i>21</i>	<i>100</i>	<i>21</i>

Forrás: Nemzeti Választási Iroda weboldala, www.valasztas.hu.

Megjegyzés: ^a: 2019-ben MSZP–Párbeszéd; ^b: 2024-ben DK–MSZP–Párbeszéd; ^c: 2009-ben LMP–Humanista Párt; ^d: 2009-től Fidesz–KDNP.

és 2019-es EP-választásokon nem esett vissza a Fidesz a megelőző parlamenti eredményeihez képest. Azt azonban már aligha lehet az EP-választások sajátosságaira (közvetett hatásuként pl. az alacsony részvétel által felszínre hozott fideszes szavazómozgósítási előnyre) fogni, hogy még látványosan *nőtt* is a párt szavazataránya ezeken a választásokon a megelőző nemzeti választáshoz képest. Inkább az tűnik találó magyarázatnak, hogy a 2010 után gyorsan és határozottan jelentkező demokrácia-deficit mellett az ellenzéki pártok átmenetileg minden választás után a kilátástalanság válságán mennek át, és nem volt még olyan országgyűlési választási vereség az Orbán-rendszerben, amiből másfél évnél

rövidebb idő alatt sikerült volna az ellenzék egészének az utolsó országgyűlési választás előtti támogatottsági szintjéhez visszatalálni.

2024-ben is csak az utolsó pillanatban érték ezt el, egy olyan új ellenzéki párt hirtelen felemelkedésével, ami másfél évvel a 2022-es országgyűlési választás után még elgondolásként sem létezett.⁴ Az új ellenzéki alternatíva viszonylagos hitelenek létrejötte után, gazdasági válságtünetek közepette, azonban már nem a Fidesz tekintélyét megerősítő, hanem – miként 2004 és 2009-ben – a kormánypártok félidei visszaesését mutató másodrendű választásként működött az európai parlamenti választás. Legalábbis a sajtóban senkinek nem jutott eszébe más magyarázatot ajánlani a TISZA Párt megdöbbenően gyors felemelkedésére. Az európai demokráciák utolsó évtizedeiben csak Silvio Berlusconi Forza Italia pártja tört át ilyen gyorsan, ilyen magasra 1994-ben, de azt egy évtizedek által bejáratott magán televíziós hálózat és az addig kormányzó kereszténydemokrata, szocialista és liberális pártok vezetését két évvel korábban lefejező korrupciós botrány segítette ebben. A TISZA sikere különleges tehát, de hogy a kormányzattal való elégedetlenség és a korábbi ellenzék kihívóként mutatkozó tehetetlensége miatt akár egy magányos politikus új pártja is gyorsan magához vonzhatja a szavazók közel harmadát 2024-ben, azt már Horváth (2022) is pontosan levezette. A kegyelmi botrányt követő 2024. február 16-i influenszer-tüntetés előtt pedig már végképp könnyű volt kiolvasni a közvélemény-kutatásokból, hogy

„... ahol ilyen sok ember közéleti érdeklődése lángol fel egyszerre, és ennyire érződik a politikai kereslet és kínálat tartós és mély egyensúlyhiánya, ott előbb-utóbb vállalkozó is lesz, aki erre épít. Az önkormányzati választásokon persze sokezer jelölt kell az országosan látható eredmény elérésére, az meg nincs sok éves felkészülés nélkül. Az európai választáson viszont elég néhány arc, sokezer rövid időre fellelkesező önkéntes és húszezer aláírás... Hogy aztán egy villámpárt tovább balkanizálná vagy meggyógyítaná-e a pártrendszert, az a következő hónapok érdekes kérdése lesz.” (Tóka 2024, utolsó bek.)

Az európai kontextusnak csak annyiban volt egy szerény alakító szerepe a TISZA Párt felemelkedésében, hogy a legnagyobb európai pártsoportban hiány mutatkozott egy jelentős magyar tagpártban a Fidesz 2021-es kitessékelése után. Az azonban ettől függetlenül is előre kódolt volt, hogy pontosan egy, a korábbi MDF-re vagy Fideszre emlékeztető, „nemzeti liberális+konzervatív+akár baloldaliak is jöhetnek” profillal tűnik majd fel egy új ellenzéki gyűjtőpárt, hiszen legalábbis a Vona Gábor-féle, 2013 utáni Jobbikkal kezdődően szinte minden

⁴ A korszak választási közvélemény-kutatásainak teljes gyűjteményét lásd Vox Populi (2023).

jelentős médiafigyelmet kapó, új ellenzéki formáció (Momentum, Márki-Zay, 2RK, Nép Pártján) ezt az ideológiai pozíciót szerette volna megszerezni.

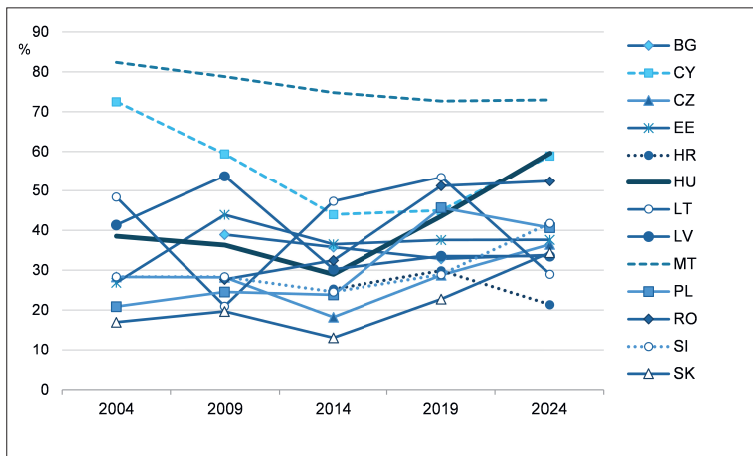
Végül azt is, ha nem is a 2OV-elmélet, de az európai választások specifikusan magyar szabályai magyarázzák, hogy a regisztrált pártok számához képest mindig csak kevés (8-10) párt indul el a magyar EP-képviselők választásán. A listaállításához ugyanis 20 ezer támogató aláírás begyűjtése, a mandátumszerzéshez pedig – az arányos képviselést előíró európai szabályok által megengedett legmagasabb – 5%-os küszöb átlépése szükséges, miközben a minimális láthatóság elérése is meglehetősen költséges, mert az országgyűlési választással ellentétben az európain nem jár költségvetési kampánytámogatás az indulóknak (igaz a helyi választásokon sem, de azokon az önkormányzatok közbeszerzési gyakorlata helyel-közzel motiválhatja a helyi vállalkozói szféra adakozókedvét).

4. Rendhagyó részvétel a 2024-es európai parlamenti választáson

A másodrendű választások alacsony részvétellel járnak, ám a magyar szavazók a volt kommunista régió országaihoz képest a legutóbbi EP-választásokon magas arányban vettek részt (lásd *1. ábra*). 2019-ben és 2024-ben különösen megugrott a magyarországi részvétel: az idén már csak Belgiumban, Luxemburgban, Máltán, Németországban, és (hajszállal) Portugáliában volt a magyarnál magasabb a részvételi arány. A magyar aktivitás különlegességét aláhúzza, hogy az első két országban ma is kötelező a részvétel, míg a nagyon magas részvételi szintről indult Olaszországban és Görögországban a kötelező jelleg elhalványulása nyomán gyorsan bezuhant a szavazók aránya. Már a 2019. évi magyar adatot sem lehetett kizárólag annak tulajdonítani, hogy a 2OV-perspektívában különösen érdektelen időpontban megtartott 2014-esnél sokkal inkább volt félidei választás, hiszen a 2004. és 2009. évi még inkább az volt, mégse jellemezte 40% feletti részvételi arány őket. Az urnákhoz járulók számának további meredek emelkedését 2024-ben pedig látszólag lehetetlen az általában többeket mozgató önkormányzati választással azonos napra való meghirdetés tényével magyarázni, hiszen az idei 59%-os részvétel még a 2019-es önkormányzati választásra jellemző 48,5%-ot is jelentősen meghaladta, valamint a legutóbbi két országgyűlési választás is rekordot ostromolt részvételi arány tekintetében (Tóka 2022). Akármilyen legyen hát a magyarok megnövekedett szavazókedvének hátterében, a kortárs magyar választások 2024-ben is szembeszökő antidemokratikus vonásai (20k *et al.* 2024) talán ezt még fokozzák is.

A választási részvételt különösen a kistélepülések polgármesteri hivatalaiból és az azokat megcélzó választási kampányokon keresztül szokás politikán túli eszközökkel motiválni Magyarországon (lásd Átlátszó *et al.* 2015).

1. ábra. Választási részvételi arányok az EP-választásokon a 2003 után csatlakozott EU-országokban, 2004–2024 (%)

Forrás: IDEA (é.n.)

Országnevek rövidítései: BG: Bulgária; CY: Ciprus; CZ: Csehország; EE: Észtország; HR: Horvátország; HU: Magyarország; LT: Litvánia; LV: Lettország; MT: Málta; PL: Lengyelország; RO: Románia; SI: Szlovénia; SK: Szlovákia.

De az önkormányzati választásokon ettől függetlenül is mindig a kisebb, míg az európai parlamenti választásokon a nagyobb településeken magasabb a részvétel. Ez sokak szerint a kormánypárt egyik fontos motivációja is lehetett a kétféle választás összevonására, ami a közérdek – magasabb részvételi arány, alacsonyabb költségek – felől korántsem volt indokolhatatlan, ám politikai konszenzusra törekvés nélkül és hirtelen, alig egy évvel a választás előtt teremtetek rá lehetőséget egy alkotmánymódosítással. Bár Kovalcsik (2024a) előzetes szimulációja ellent mondott annak, hogy az EP-választás eredményét befolyásolhatná az, hogy az önkormányzati választással egyidőben tartják, érdemes a választás tényei alapján is megvizsgálni a kérdést.

A 3. táblázat közvetlenül a 2019-es és 2024-es EP-választás utáni hetekben gyűjtött közvélemény-kutatási adatokat mutat be arról, hogy miként alakult a választási részvétel egyes szociodemográfiai, illetve a bal–jobboldali skálán (választói önbesorolás 0–10-ig terjedő skála) elfoglalt pozíció alapján képzett csoportokban Magyarországon, illetve az Európai Unió egészében⁵. 2019-ben Magyarországon és az Unió egészében igen hasonló volt a szavazók demográfiai

⁵ A választadók demográfiai jellemzői és az országok népességszáma szerint is súlyozott adatokról van szó.

profilja – az idősebbek és a magasabb iskolázottságúak jóval, a férfiak valamivel átlag feletti arányban szavaztak –, és az EU egészében ugyanez maradt a helyzet 2024-ben is. Ezzel szemben Magyarországon látványosan eltűntek az iskolázottság szerinti, a korábbiakhoz képest megfordultak a nemek közötti, míg jelentősen növekedtek az életkor szerinti különbségek.

3. táblázat. *Választási részvételi arányok a 2019-es és a 2024-es EP-választáson egyes társadalmi-demográfiai csoportokban Magyarországon és az EU-országok átlagában (%)*

	Magyarország		EU-átlag	
	2019	2024	2019	2024
<i>Nem</i>				
Férfiak	45	55	52	53
Nők	42	62	49	50
<i>Korcsoport</i>				
16–24 évesek ^b	36	34	42	36
25–39 évesek	37	55	47	46
40–54 évesek	47	56	52	51
55+ évesek	46	69	54	58
<i>Iskolai végzettség^a</i>				
Legfeljebb alapfokú	35	67	46	44
Középfokú	42	56	47	49
Felsőfokú	54	67	59	59
<i>Politikai önbesorolás</i>				
Baloldaliak	67	71	64	60
Centristák	31	43	51	49
Jobboldaliak	66	74	66	57

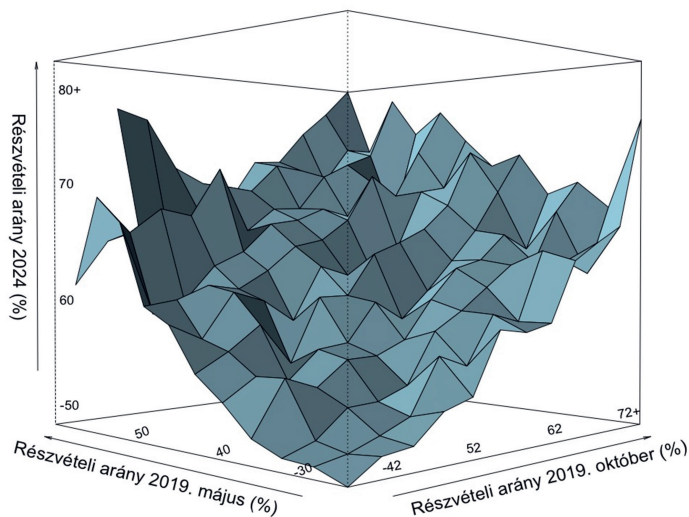
Forrás: Szerző saját összeállítása Eurobarometer adatok alapján (Eurobarometer 2019; 2024b).

Megjegyzés: ^a: A Eurobarometer a mérés országok közötti ekvivalenciája érdekében nem közvetlenül az iskolai végzettségre kérdez rá, hanem azzal az életkorral jellemzi a megkérdezettek iskolázottságát, amikor befejezték nappali iskolai tanulmányaikat. A táblázatból elhagytam a kutatás idején is tanulók adatait, így három ott szereplő csoport azokat jelenti, akik 15 éves koruk előtt, 15 és 19 éves koruk között, vagy 20 éves koruk betöltése után fejezték be nappali tagozaton végzett iskolai tanulmányaikat. ^b: Magyarországon csak a 18 évet betöltött állampolgárok szavazhatnak.

Ezzel a Fideszt közismerten átlag feletti arányban támogató csoportok részvételi kedve nőtt meg, ám a Fidesz-támogatók szavazási kedve a választási közvélemény-kutatások szerint még el is maradt a TISZA-táborétól. Az Eurobarometer ugyan nem gyűjt adatokat a pártpreferenciákról, de a válaszadók ideológiai önbesorolása szerinti részvételi arányok egyértelművé teszik, hogy sem 2019-ben, sem 2024-ben nem volt szignifikáns különbség Magyarországon az önmagukat

bal-, illetve jobboldalinak vallók részvétele között. Ebből pedig egyenesen következik, hogy 2024-ben nem az elkötelezett fideszes tábor erősebb mozgósítása okozta a változást a részvételi arányokban, hanem – valószínűleg – az, hogy az egyidejű önkormányzati választás miatt inkább az idősebb és iskolázatlanabb, mindenekelőtt pedig a politika iránt kevésbé érdeklődő állampolgárok részvétele nőtt meg aránytalanul. Hiszen pontosan a baloldali és jobboldali önbesorolástól egyaránt tartózkodó, a 3. táblázatban „centristaként” aposztrofált magyarok részvétele nőtt meg feltűnően 2024-ben Magyarországon.

2. ábra. A 2024-es választási részvételi arány alakulása a 3177 magyar település 144, a 2019-es részvételi arányok szerint kialakított csoportjában (%)

Forrás: Saját számítás a valasztas.hu oldalon hozzáférhető hivatalos választási eredmények alapján.

A 2. ábra függőleges tengelyén 144 településcsoport 2024. júniusi részvételi arányát olvashatjuk le. A településcsoportokat a 2019. májusi EP-választás és a 2019. októberi önkormányzati választásokon mutatkozó részvételi arányuk alapján alakítottam ki (azért pont 144-et, hogy részletes legyen az adatok felbontása, de azért maradjon értelmezhető számú eset az extrém csoportokban is). A háromdimenziós 2. ábra felénk legközelebb eső sarkában látjuk a legalacsonyabb, az átellenben levő legtávolabbi sarkában pedig a legmagasabb részvételt jelző értéket 2024-ben. A hozzánk legközelebbi településcsoportban mind a két 2019-es választáson kirívóan alacsony (30, illetve 42% alatti) volt a részvétel, nem meglepő hát, hogy 2024-ben is itt szavaztak a legkevesebben (50,6%).

A túlsó végleten, a mind a két 2019-es választáson legmagasabb (60%, illetve 72% feletti) részvételt mutató települések csoportjában viszont a legmagasabb, hajszállal 80% feletti volt a 2024-es részvétel.

Ami izgalmas a 2. ábrában, hogy a 2024-es összevont választások részvételi szintje (ami a függőleges tengelyen olvasható le) nem a két 2019-es választáson látott részvétel átlagát, vagy esetleg azok összegét követte, hanem amennyiben az európai parlamenti választási részvétel volt a magasabb 2019-ben, akkor azt, ha viszont az önkormányzati választási részvétel volt magasabb 2019-ben, akkor inkább azt követte a 2024-es összevont választás részvételi aránya egy-egy településen. Ám a 3177 település (választónépességgel súlyozott) átlagában még azt is 3,6%-kal meghaladta a 2024-es részvétel. 2024-ben tehát az volt jellemző, hogy az inkább az önkormányzati választások iránt érdeklődő településeken a helyi, az inkább az európai választások által lázba hozott településeken pedig az EP-választásokra jellemző részvételi szint alakult ki, de még ehhez képest is a korábbi években látottnál valamivel magasabb volt az állampolgárok aktivitása.⁶

Tehát visszatérve arra a kérdésre, hogy befolyásolta-e az önkormányzati választással való összevonás miatt megnövekedett kistéleplési részvétel a 2024-es európai parlamenti választás eredményét a következő választ adhatjuk. Az, hogy a bal- és jobboldaliak helyett inkább a magukat középre sorolók részvétele nőtt meg 2024-ben (lásd a 3. táblázat utolsó paneljét) arra utal, hogy ha volt befolyása, akkor talán a legkevésbé a DK–MSZP-P és a Fidesz javára, hiszen az utóbbiak szokták a legmarkánsabban elhelyezni magukat a bal-jobb skálán. Úgyis megvizsgálhatjuk azonban a kérdést (félretéve a magasabb részvétel egy-egy településen belüli hatását), hogy újraszámoljuk a 2024-es eredményeket azzal a feltevéssel élve, hogy minden településen ugyanazt a szavazatmegoszlást láthattuk volna az EP-választáson akkor is, ha nincs aznap önkormányzati választás, a részvevők száma pedig a 2019-es májusi eredményeket követte volna. Az így számolt eredmény az, hogy pusztán a települések közti részvételi különbségek 2019 májusa és 2024 júniusa közötti változása miatt a Fidesz 0,9-del több, a TISZA 0,5-del, a DK–MSZP-P és a Momentum pedig egyaránt 0,2 százalékponttal alacsonyabb szavazatarányt ért el 2024-ben. A Mi Hazánk 0,1 százalékponttal jobban, a Kutypárt ugyanannyival rosszabbul jött ki a 2024-es választásból ugyanezen változás miatt.

⁶ A vizsgálat során végzett regressziós elemzéseket erről a problémáról lásd <https://tinyurl.com/3r6bwah6>. Ezek azt mutatták, hogy a különböző pártok helyi szavazataránya, a 2022-es országgyűlési választásokon való részvétel, vagy a település mérete, alig befolyásolta közvetlenül, a két 2019-es részvételi adat hatásán túl, a 2024-es választási részvételt.

5. Összefoglaló

Az európai parlamenti választások jellemzően nem uniós politikai kérdések szerint alakulnak, hanem a belpolitikának adnak visszajelzést a fő politikai pártok pillanatnyi támogatottságáról, és kísérleti terepet nyitnak a pártrendszer megújítására, s ezáltal másodrendű választásokként működnek. Magyarországon ez a fajta másodrendűség rendhagyóan magas választási részvételt generál, ám talán még jellemzőbb, mint más EU-tagállamokban. Hasonlóképpen több korábbi EP-választáshoz, feltehetőleg a 2024-es sem annyira a pártok – a kormánypárti kampánykommunikációban amúgy hangsúlyosan megjelenő – Európa-politikai kínálata, hanem az ellenzék újraszervezését célzó törekvések feletti népszavazásként gyakorol majd tartós hatást. Egybevonása az önkormányzati választásokkal utólag valamelyest kedvezőnek tűnhet a kormánypárt számára a részvételi mintázatok változásán át. De a részvételre vonatkozó elemzéseim szerint a parlament kétharmados többsége a jog eszközeivel csak korlátozottan tudta befolyásolni a választói magatartást. Sokkal fontosabbnak bizonyult ennél az időzítés, azaz annak a hatása, hogy 2024-ben először nem a Fidesz népszerűségének parlamenti cikluson belüli csúcspontjához közeli időpontban került sor az EP-választásra. Ez viszont az eredményekben is megmutatkozott, annak ellenére, hogy a kampánykiadások egyenlőtlensége minden korábbi mértékét meghaladó volt (20k *et al.* 2024). A megelőző 2022-es országgyűlési választásokhoz képest még többel (9,3%-kal) csökkent a fő kormánypárt szavazataránya, mint a miniszterelnök lemondásához vezető 2004-es választáson (akkor 7,3%-kal esett az MSZP-é és 5,6%-kal a két kormánypárté együttvéve). A TISZA 2024-es EP-választáson elért sikere persze korántsem jelenti azt, hogy egy valódi elsőrendű választáson is hasonló sikert érhet el az Orbán-rendszerben (lásd a 2009-es MDF és a 2014-es Együtt-PM példáját), mint ahogy az LMP és a Mi Hazánk is képes volt parlamenti képviselőhez jutni 2022-ben annak ellenére, hogy a 2019-es európai parlamenti választáson sikertelenek voltak. Az igaz, hogy a szavazatarányokban 2024-ben még a 2009-es EP-választáson látottat is meghaladó mértékű változás ment végbe. Am ha a változás lehetséges hatását nézzük a magyar parlament összetételére, akkor más a helyzet: a korábbi kétpártrendszerhez közelítő felállás 2009-ben már láthatóvá vált megszűnése nélkül nem szerezhettek volna kétharmados mandátumtöbbséget a Fidesz a 2010-es országgyűlési választásokon, míg a pártok közötti szavazatmegoszlás 2022 és 2024 közötti változása a Fidesz kétharmados mandátumtöbbségét érintetlenül hagyta volna (lásd Kovalcsik 2024b).

A 2024-es átrendeződés csak akkor fog a 2009-eshez hasonló vagy azt meg is haladó történelmi jelentőségre szert tenni, ha a soron következő országgyűlési választáson 2026-ban is el tud indulni a TISZA Párt, és lényegesen nagyobb szavazatarányt tud majd akkor elérni, mint 2024-ben. Lehet, hogy ezt elősegítette

a két 2024-es választás összevonása azzal, hogy könnyű kibúvót adott az újonnan szerveződő pártnak az alól, hogy szervezeti erőforrásait egy 2024. őszi helyhatósági választáson való bizonyításra és az azt követő önkormányzati munkára fordítsa. De az is lehet, hogy éppenséggel előnyére vált volna a TISZA-nak, ha 2024 őszén fontos pozíciókat hódít el egy önkormányzati választáson. Biztosnak csak azt vehetjük, hogy a 2024-es önkormányzati választások kihagyása döntő hatást gyakorol a párt erősen centralizált fejlődési irányára.

Irodalom

- 20k – Magyar Helsinki Bizottság – Mérték Médiaelemző Műhely – Political Capital – TASZ – Unhack Democracy (2024): Magyar civil választási jelentés: európai parlamenti és önkormányzati választások, Magyarország 2024. Political Capital weboldala, 2024. jún. 18., https://politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/CivilValasztasiJelentes_240618.pdf.
- Átlátszó – K-Monitor – Political Capital – Transparency International Magyarország (2015): A szegények voksa. Közmunka és a választás tisztaságának kockázatai. Az Átlátszó, a K-Monitor, a Political Capital és a Transparency International Magyarország közös tanulmánya. http://www.valasztasirendszer.hu/wp-content/uploads/PC-Atlatso-TI-KM-ASzegenyekVoksaKozmunkaEsAValasztasTisztasaganakKockazatai_150219.pdf.
- Eurobarometer (2019): 2019 Post-electoral survey. European Commission weboldala, <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2312>.
- Eurobarometer (2024a): Standard Eurobarometer 101: Spring 2024. European Commission weboldala, <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3216>.
- Eurobarometer (2024b): EU Post-electoral survey 2024. European Commission weboldala, <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3292>.
- Európai Parlament (2024): 2024. évi európai választások eredményei. Az Európai Parlament weboldala, 2024. júl. 23., <https://results.elections.europa.eu/hu/>.
- Eurostat (2024): Dataset SDG_16_80. Luxembourg, Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/SDG_16_60.
- Hix, S. – B. K. Høyland (2022): The political system of the European Union. London: Bloomsbury Academic.
- Hix, S. – M. Marsh (2006): Az európai parlamenti választások üzenetei: büntetés vagy tiltakozás? In: Tóka G. – Batory Á. (szerk.): A 2004. évi európai parlamenti választások. Pártok és szavazói magatartás nemzetközi összehasonlításban. Budapest: Századvég Kiadó.
- Hix, S. – A. Noury – G. Roland (2007): Democratic politics in the European Parliament. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491955>.
- Horváth B. (2022): Az elcsalt választásra 2. Magyar Hang weboldala, 2022. aug. 18., <https://hang.hu/publicisztika/kulsos-publi-az-elcsalt-valasztasra-2-144453>.
- IDEA (é.n.): Voter Turnout Database. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA), <https://www.idea.int/data-tools/data/voter-turnout-database>.
- Jones, M. P. (1999): Electoral laws and the effective number of candidates in presidential elections. The Journal of Politics, Vol. 61, No. 1., 171–184. p.

- King, G. – A. Gelman (1991): Systemic consequences of incumbency advantage in U.S. House elections. *American Journal of Political Science*, Vol. 35, No. 1., 110–138. p., DOI: <https://doi.org/10.2307/2111440>.
- Kovács Z. (2024): PM Orbán: No migration, no gender, no war! About Hungary weboldala, 2024. ápr. 19., <https://abouthungary.hu/blog/pm-orban-no-migration-no-gender-no-war>
- Kovalcsik T. (2024a): Hogyan módosíthatja az EP-mandátumok eredményét az együtt tartott választás? Telex weboldala, 2024. márc. 12., <https://telex.hu/valasztasi-foldrajz/2024/03/12/reszvetel-europai-parlament-onkormanyzati-valasztas-egyutt>.
- Kovalcsik T. (2024b): Igen, megismétlődött a tíz évvel ezelőtti kétharmados választás, de a Fidesz mégsem dőlhet hátra. Telex weboldala, 2024. jún. 26., <https://telex.hu/valasztasi-foldrajz/2024/06/26/fidesz-tisza-orszaggyulesi-rendszerben-europai-parlament-i-valasztasi-eredmenyek>.
- Nézőpont Intézet (2024): Küzdelem Európában a világháború-párti és világháború-ellenes erők között. A Nézőpont Intézet európai parlamenti mandátumbecslése. 2024. máj. 31., <https://nezopont.hu/kuzdelem-europaban-a-vilaghaboruparti-es-vilaghaboru-ellenes-erok-kozott-a-nezopont-intezet-europai-parlament-i-mandatumbecslese/>.
- Reif, K. – H. Schmitt (1980): Nine second-order national elections – A conceptual framework for the analysis of European election results. *European Journal for Political Research*, Vol. 8, No. 1., 3–44. p., DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00737.x>.
- Sasvári R. (2024): A Nemzeti Választási Bizottság elnökének beszámolója a Nemzeti Választási Bizottság az Európai Parlament tagjainak, valamint a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek, továbbá a nemzetiségi önkormányzati képviselők közös eljárásban 2024. június 9-én tartott általános választásán végzett tevékenységéről. 2024. szept. 4. Budapest: Nemzeti Választási Bizottság, <https://www.valasztas.hu/documents/d/guest/nvb-elnok-beszamolo>.
- Tóka G. (2022): A 2022-es országgyűlési választások: adatok és meglepetések. In: Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 2022. Budapest: TÁRKI, 371–388. p.
- Tóka G. (2024): Mandátumszerzési esélyek az európai választáson a Novák-gate előtt és után. 2024. febr. 15., <https://voxpathuli.444.hu/2024/02/15/mandatumszerzesi-eselyek-az-europai-valasztason-a-novak-gate-elott-es-utan>.
- Tóka G. – Batory Á. (szerk. 2006): A 2004. évi európai parlamenti választások. Pártok és szavazói magatartás nemzetközi összehasonlításban. Budapest: Századvég Kiadó.
- Vox Populi (2023): Magyar választási közvélemény-kutatások a 2024. júniusi európai parlamenti és önkormányzati választások előtt. Vox Populi Választási kalauz honlapja 2023. nov. 11. – 2024. jún. 8., <https://kozvelemeney.org/2023/11/11/magyar-valasztasi-kozvelemeney-kutatasok-a-2024-juniusi-europai-parlament-i-es-onkormanyzati-valasztasok-elott/>.
- Vox Populi (2024): 2024-ben ismét jól eltalálta az országos eredményeket az összes választási előrejelzések átlaga, de néhány durva melléfogás komoly magyarázatra szorul. Vox Populi Választási kalauz honlapja, 2024. máj. 27., <https://kozvelemeney.org/2024/06/19/2024-ben-ismet-jol-eltalalta-az-orszagos-eredmenyeket-az-osszes-valasztasi-elorejelzesek-atlagade-nehany-durva-mellefogas-komoly-magyarezatra-szorul/>.